

Universiteit Leiden

Metadata behorende bij databestand alcoholgerelateerde
patentregistraties (Leiden 1820, 1849/1850, 1879/1880, 1883/1884
en 1893/1894)

Metadata behorende bij databestand alcoholgerelateerde patentregistraties (Leiden 1820, 1849/1850, 1879/1880, 1883/1884 en 1893/1894)	1
Informatie project Leiden's Pubscape.....	3
Introductie.....	4
Indeling registers	5
Clustering registerdelen en aantal daaruit getranscribeerde records	6
Beschrijving kolommen databestand alcoholgerelateerde patentregistraties.....	8
Definities	10
Werkblad Dranklokalen	10
Werkblad Niet-dranklokalen.....	11
Verwantschap van beroepen.....	11
Meerdere beroepen per persoon.....	12
Mannen en Vrouwen.....	12
Naamsvelden	12
Beroepsnamen.....	12
Wijkhuisnummer versus straathuisnummer.....	13
Beroepsnummer drankgerelateerd	13
Vermelding in ander registerdeel	13
Literatuur	13

Informatie project Leiden's Pubscape

Project	Leiden's Pubscape, 1816–1894 Towards a better understanding of drink and labour
Funding	Research Traineeship Program, Universiteit Leiden.
Looptijd	januari 2019-september 2019
Projectleiders	Prof. Dr. A. (Ariadne) Schmidt Dr. R.M.R. (Roos) van Oosten
Student-assistenten	A.C.A. (Astrid) Theerens H.J. (Henrike) Vellinga
Betrokken zelfstandig onderzoeker	J.L. (Arti) Ponsen
Transcriptie alcohol-gerelateerde patentregistraties – dranklokalen	1820 patentregister geheel: A. Theerens & H. Vellinga; overige steekproefjaren tappers-registers: A. Theerens & H. Vellinga, kwartaalregisters: A. Ponsen
Transcriptie alcohol-gerelateerde patentregistraties – niet-dranklokalen	1820 patentregister geheel: A. Theerens & H. Vellinga. Overige steekproefjaren kwartaalregisters: A. Ponsen
Controle invoer	A. Ponsen, R. van Oosten, A. Schmidt
AuteursHa metadata Patentregisters	A. Ponsen ¹ , R. van Oosten
Datum deponering	14-10-2019

¹ Met dank aan Piet de Baar (Leiden) die zo vriendelijk was de eindversie van kritisch commentaar te voorzien.

Introductie

Erfgoed Leiden en Omstreken beschikt over een complete serie registers van patentplichtigen uit de periode 1808-1894. Patenten waren een vorm van belasting op economische activiteit. Ze maakten oorspronkelijk onderdeel uit van de hervorming van het belastingstelsel van de Bataafse Republiek door Alexander Gogel (1765-1821).² In 1819 werd een nieuwe Patentwet ingevoerd die ingrijpend anders van opzet was. Voor het Pubscape-project zijn daarom de oudste Leidse patentregisters buiten beschouwing gelaten.

De hier beschreven dataset bestaat uit de patentplichten met een alcoholgerelateerd beroep uit vijf steekjaren.

Als steekproefjaren³ zijn geselecteerd:

1820	het eerste register volgens de Patentwet van 1819.
1849/1850	mogelijke relatie met Volkstelling 1849.
1879/1880	als nulmeting van de situatie vóór de invoering van de Drankwet van 1881.
1883/1884	als peiling van het directe effect van de Drankwet.
1893/1894	het laatste register vóór dat het patentsysteem werd vervangen door een nieuw stelsel van belasting op bedrijfs- en andere inkomsten.

In de patentregisters komen uiteenlopende alcoholgerelateerde beroepen voor die zijn benoemd, genummerd en belast volgens de tabellen in de landelijke Patentwet van 1819 en vele latere aanvullingen daarop. Er zijn daarbij twee hoofdgroepen te onderscheiden:

- een cluster van kleine en middelgrote horeca dat vanaf 1843 in de registers zoveel mogelijk bij elkaar werd gehouden. Dit betreft in totaal 1482 geregistreerde patentplichtigen/records. Hieronder vielen ook slijterijen die kleiner waren dan grossiers. In het project is hiervoor de verzamelnaam “dranklokaal” gekozen (de meeste slijters waren tevens tapper). In deze groep is veel mobiliteit, met name onder de kleine bedrijfjes.
- overige drankgerelateerde beroepen: brouwerijen, distillateurs, maar ook grossiers in dranken en wijnkopers (hierna genoemd ‘niet-dranklokalen’). De houders van deze patenten zijn in de registers opgenomen op adres, tussen andere bedrijven (157 geregistreerde patentplichtigen/records). De grotere patenthouders in deze branche werden aangeslagen als fabrikanten of kooplieden. Als groep zijn zij juist door de jaren heen stabiel te noemen.

Van de geregistreerde patenten in de vijf steekproefjaren zijn de vermeldingen van beide groepen patenthouders getranscribeerd en in het databestand separaat opgenomen op de werkbladen “Dranklokalen” en “Niet-dranklokalen”. Voor een uitgebreide definitie wordt verwezen naar de paragraaf Definities.

De Patentwet van 1819 werkte met twee tarieven: tarief A was landelijk overal gelijk, tarief B was afhankelijk van de bevolkingsomvang van de gemeenten. Het idee daarachter was dat bepaalde bedrijven méér omzet konden halen in een grootstedelijke omgeving dan in een kleinstedelijke, of op het platteland. Het systeem kende zes rangen; Leiden was een gemeente van de derde rang, evenals de steden Dordrecht, Haarlem, Delft en Leeuwarden (vóór de afscheiding van België ook Mechelen en Leuven). Elke tariefgroep was ingedeeld in klassen. In vijftien tabellen schreef de wet dwingend voor welke belastingklassen op elk beroep van toepassing waren. Het laagste nummer was daarbij de hoogste klasse: in klasse 1 vond men rijke kooplieden, in klasse 14 marskramers en ketellappers. Een gemeentelijk college van meerdere zettters en één controleur bepaalde welke van die klassen van

² Er is discussie mogelijk over de datering van het patentsysteem. Hier is navolging van (Klep et al. 1985) aangehouden de Ordonnantie op het Regt van Patent uitgevaardigd op 2 december 1805.

³ Erfgoed Leiden en Omstreken, toegang 0516, inv.nr. 2047, 2076, 2106, 2110, 2120.

toepassing was op de individuele patentplichtigen. In tarief A hoorde bij elke klasse een vast aanslagbedrag, in tarief B verschilden de bedragen per gemeente. Volgens de tabellen van 1819 moest een tapperij worden aangeslagen in klasse 4-B tot en met 12-B. In Amsterdam betaalde een tapper maximaal 123 gulden belasting, in Leiden 83 gulden en in de allerkleinste plaatsen slechts 35 gulden.

De Directeur der directe Belastingen verstreekte aan de gemeenten een serie standaard-formulieren voor aangifte en registratie. Het lokale college van zettters en controleur bracht de aanvragen over in een kohier en legde daarin de aanslagen vast. De controleur kon afwijken van het oordeel van de zettters. Hij tekende de afzonderlijk registerdelen af voor akkoord. De definitieve patenten konden dan worden opgemaakt en uitgegeven tegen contante betaling. Soms ging een patentplichtige met succes in beroep tegen de klasse waarin hij was ingedeeld; ook die correcties zijn aangetekend in de registers.

Indeling registers

Het patentjaar liep van 1 mei tot en met 30 april. Dat betekent dat bijvoorbeeld het jaar 1883-1884 patenten bevat die zijn uitgegeven van 1 mei 1883 tot 30 april 1884. Bij de jaarovergang op 1 mei werden bestaande patenten automatisch verlengd; wél vergewisten de zettters zich ervan dat de aanslag nog overeenkwam met de omvang van het betreffende bedrijf. Gedurende het jaar werden patenten aan nieuwe bedrijven uitgegeven: het patentregister werd nog drie maal aangevuld met kwartaal-overzichten van de nieuw verstrekte patenten. Deze kwartaal-overzichten (in 1820 aangeduid als “vierendelen”) werden afgesloten door de controleur na diens correctie op de tariefstelling door de zettters.

- 1ste kwartaal: 1 mei tot en met 31 juli
- 2de kwartaal: 1 augustus tot en met 30 november
- 3de kwartaal: 1 november tot en met 31 januari van het volgende jaar
- 4de kwartaal: 1 februari tot en met 30 april

Voor de onderzochte groep tappers/slijters geldt dat in de geselecteerde jaren grosso modo 90% van de patenten werd afgegeven op 1 mei en 10% gedurende het patentjaar.

Bij het inschrijven van de patentplichtigen werd de volgorde van adres systematisch aangehouden in de hoofdregisters en in mindere mate in de kwartaalregisters. Adressen werden in Leiden tot 1871 aangeduid met een wijkhuisnummer. Het adres bestond uit het wijknummer (wijk 1 tot en met 9) en een huisnummer, wijk 1, huisnummer 1, wijk 2, huisnummer 1 etc. (zonder vermelding van de straatnaam). De jongste drie getranscribeerde patentregisters (1879, 1883 en 1893) zijn geordend volgens het in 1871 geïntroduceerde straathuisnummersysteem, zoals dat nu nog gehanteerd wordt, bijvoorbeeld Breestraat 1.

Het eerste geselecteerde patentjaar (1820) kent nog geen aparte sectie voor de uitbaters van dranklokalen. In de loop der tijd werd landelijk een meer thematische indeling van de registratie doorgevoerd. Vanaf 1823 beginnen de registers met patenthouders zonder vaste woon- of verblijfplaats (bijvoorbeeld marskramers van buiten de stad en kermisklanten); daarna komen bedrijven op volgorde van adres. Eén jaar later werden de patentplichtige eigenaars van schepen opgenomen in dat aparte deel. Vanaf het patentjaar 1842/43 zijn ook de tappers/slijters erin ondergebracht (wél op volgorde van adres). In praktijk stonden zij daarmee in een eigen sectie aan het slot van het eerste registerdeel. Pas in 1877 kreeg die sectie een eigen titelpagina: “Koffijhuishouders, slijters & tappers”.

Daarmee ontstond feitelijk pas wat in de literatuur wordt aangeduid als het “tappersregister”. In het Pubscape-project wordt de term ook gehanteerd voor de clustering van dranklokalen binnen het

eerste registerdeel vanaf 1842. Het tappersregister bevat uitsluitend de patenthouders die bij de jaarovergang – dus op 1 mei - al in bedrijf waren. In de kwartaaloverzichten zijn de nieuw gepatenteerde tappers/slijters niet meer apart vermeld, maar staan zij tussen de andere patenthouders.⁴

Ten behoeve van het onderzoek zijn voor alle jaren de registerdelen op vergelijkbare manier genormaliseerd: tappersregister en 2^e, 3^e, 4^e kwartaal (Kolom E – N Registerdeel). Voor het jaar 1820 is omwille van de vergelijkbaarheid een pseudo-tappersregister geconstrueerd van beroepen die in latere jaren in aparte tappersregisters waren ondergebracht: beroepsnummers 342, 384, 385, 386, 387, 207a (voor de omschrijving zie de tabel op pag. 10). Als situatie bij aanvang van het patentjaar moet het gehele eerste kwartaal worden genomen (een nauwkeuriger peilmoment is er niet); daarbij worden noodgedwongen de aanvullingen meegenomen die in de loop van dat kwartaal zijn bijgeschreven in het register.

In de jaren waarin het patentregister wél een apart tappersregister had, was die vrij korte lijst met patenthouders van dranklokalen vaak al gereed, gecontroleerd en afgetekend vóór het eind van het eerste kwartaal. Nieuwe patenten voor dranklokalen werden dan in het hoofdregister van dat eerste kwartaal aangetekend.

Dit betekent dat het pseudo-tappersregister niet helemaal vergelijkbaar is in periode met de tappersregisters van de andere jaren. Daarom is kolom E toegevoegd (N Normalisatie van Registerdelen) waarmee in de jaren 1849, 1879, 1883 en 1893 dezelfde selectie kan worden gemaakt als het pseudo-tappersregister 1820 bevat, namelijk de tappersregisters van de betreffende jaren, plus de aanvullingen in het eerste kwartaal.

In onderstaande tabel wordt die clustering verantwoord. NB: De aantallen betreffen niet alle beroepen in de betreffende secties van de patentregisters, maar de daaruit gemaakte selectie van (niet)dranklokalen in de dataset.

Clustering registerdelen en aantal daaruit getranscribeerde records

Patentregister 1820	Normalisatie	Drank- lokalen	Niet Drank- lokalen
[1 ^e kwartaal ongedeeld]	Tappersregister	227	16
2e vierendeeljaars	2 ^e kwartaal	5	-
3e vierendeeljaars	3 ^e kwartaal	13	1
4e vierendeeljaars	4 ^e kwartaal	7	-
Patentregister 1849	Normalisatie	Drank- lokalen	Niet Drank- lokalen
eerste gedeelte [incl tappers, schippers, kramers, kermis]	Tappersregister	225	-
tweede gedeelte [wijk 1 t/m 4]	Tappersregister	-	7
derde gedeelte [wijk 5 & 6]	Tappersregister	-	3
vierde gedeelte [wijk 7 vv]	Tappersregister	5	16
tweede vierendeeljaars	2 ^e kwartaal	8	1
derde vierendeeljaars	3 ^e kwartaal	9	1
vierde kwartaal	4 ^e kwartaal	3	-

⁴ Klep et al. 1985, 17.

Patentregister 1879	Normalisatie	Drank- lokalen	Niet Drank- lokalen
Schippers, Kramers enz.	n.v.t.	-	-
Slijters, Tappers enz.	Tappersregister	322	-
wijk 1, 2, 3	Tappersregister	-	5
wijk 4	Tappersregister	-	7
wijk 5	Tappersregister	-	4
wijk 6	Tappersregister	-	5
wijken 7 t/m 9 en restanten	Tappersregister	-	10
1e kwartaal	Tappersregister	8	-
2e kwartaal	2 ^e kwartaal	9	1
aanvullingsrecht betalende	2 ^e kwartaal	-	-
3e kwartaal	3 ^e kwartaal	12	4
4e kwartaal	4 ^e kwartaal	8	-
Patentregister 1883	Normalisatie	Drank- lokalen	Niet Drank- lokalen
Kramers, Schippers, Commissionairs, Reizend Agenten enz	n.v.t.	-	-
Slijters, Tappers & Koffiehuishouders van al de wijken	Tappersregister	276	-
wijk 1, 2, 3	Tappersregister	-	7
wijk 4	Tappersregister	-	11
wijk 5	Tappersregister	-	3
wijk 6	Tappersregister	-	7
wijk 7, 8 en 9 benevens Restanten van verschillende wijken	Tappersregister	1	9
Eerste Kwartaal	Tappersregister	10	-
Tweede Kwartaal	2 ^e kwartaal	9	-
aanvullingsrechten behorende bij 2e kwartaal	2 ^e kwartaal	-	-
3de Kwartaal	3 ^e kwartaal	7	-
Vierde Kwartaal	4 ^e kwartaal	4	-
Patentregister 1893	Normalisatie	Drank- lokalen	Niet Drank- lokalen
Reizende agenten, inlandsche kramers, vaartuigen		-	-
koffiehuishouders, slijters en tappers	Tappersregister	278	-
Wijk I en II	Tappersregister	-	-
Wijk III	Tappersregister	-	8
Wijk IV	Tappersregister	-	10
Wijk V	Tappersregister	-	3
Wijk VI	Tappersregister	-	4
Wijk VII [geen voorblad]	Tappersregister	-	8
Wijken VIII en IX en restanten	Tappersregister	-	2
Ie kwartaal	Tappersregister	6	-
Ile kwartaal	2 ^e kwartaal	15	2
aanvullingsrecht betalende	2 ^e kwartaal	3	1
IIIe kwartaal	3 ^e kwartaal	2	-
IVe kwartaal	4 ^e kwartaal	10	1

Beschrijving kolommen databestand alcoholgerelateerde patentregistraties

	Werkblad "Dranklokalen"	Transcriptie van het aparte tappersregister binnen het betreffende patentregister, aangevuld met patenten voor deze beroepen die ná het afsluiten van het tappersregister zijn geregistreerd.
	Werkblad "Niet-dranklokalen"	Overige drankgerelateerde patenten verzameld uit het betreffende patentregister; tevens enkele patentplichtigen uit de tappersregisters voor drankgerelateerd beroepen die daar om administratieve redenen in zijn opgenomen, terwijl hun collega's in de hoofdregisters staan (bijvoorbeeld sociëteithouders).
	B kolommen	Een veld beginnend met B is een bronveld, zoals het weergegeven is in de bron.
	N kolommen	Een veld beginnend met een N is een genormaliseerd veld, een bewerking.
	Naam veld	Korte toelichting
A	N Register	Korte weergave van de naam van de bron.
B	N Erfgoed Leiden eo	Locatie en signatuur van het archiefstuk.
C	N Volgnummer invoer	recordnummer van het bestand, op volgorde van en binnen de bronnen.
D	B Registerdeel	Onderdeel binnen het betreffende register (meestal beginnend met nieuw voorblad).
E	N Registerdeel	Clustering van registerdelen in (pseudo)tappersregister en de kwartalen 2, 3 en 4.
F	B Volgnummer bron	Volgnummer binnen de bron ("volgorde der artikelen"). NB: Dit nummer is per jaar uniek per patent, maar NIET per patenthouder.
G	B Wijknummer	Leiden kende 8 wijken binnen de Singels, wijk 1 t/m 8. Wijk 9 was de zogenaamde "stadsvrijdom" buiten de Singels.
H	N Wijknummer	Correctie van in de bron onjuiste en ontbrekende wijknummers.
I	B Straatnaam	De straatnaam zoals gegeven in de bron. In 1820 en 1849 vigeerde het wijkhuisnummer en zijn in de bron geen straatnamen gehanteerd.
J	N Huisnummerboek 1871	In deze kolom zijn voor alle jaren de straatnamen opgenomen zoals weergegeven in het Huisnummerboek 1871. NB: Dat komt deels niet overeen met de straatnaam in de bron.
K	N Opmerking bij Huisnummerboek 1871	Verantwoording van normalisatie van straatnamen vanuit het Huisnummerboek 1871.
L	B Huisnummer voor 1871	Huisnummers vóór 1871 zijn wijkhuisnummers.
M	N Huisnummer voor 1871	Genormaliseerde huisnummers van vóór 1871 en naar wijkhuisnummer vertaalde straathuisnummers van ná 1871.
N	N Toevoeging voor 1871	Sommige huisnummers hebben een toevoeging, a, b, c, en r (van rood). Indien er op één "rood" adres, twee drankhuizen staan genoteerd, is dat <i>door de bewerkers van de bron</i> hernoemd naar .r1 en .r2.
O	B Huisnummer na 1871	Huisnummers ná 1871 zijn straathuisnummers (grotendeels gelijk aan moderne nummering).
P	N Huisnummer na 1871	Genormaliseerde straathuisnummer van ná 1871 en naar straathuisnummer vertaalde wijkhuisnummers van vóór 1871.

Q	N Toevoeging na 1871	Sommige huisnummers hebben een toevoeging, a, b, c, en r (van rood). Indien er op één "rood" adres twee drankhuizen staan genoteerd, is dat <i>door de bewerkers van de bron</i> hernoemd naar .r1 en .r2.
R	N_Wijkhuisnummer	Het wijkhuisnummer bestaat uit minimaal 6 karakters, 2 voor de wijk, een punt en vier karakters voor het huisnummer, voorbeeld 01.0001; eventueel wordt dit gevolgd door een toevoeging.
S	N X-coördinaat	x-coördinaat (met een punt) ten behoeve van uploaden in QGIS.
T	N Y-coördinaat	y-coördinaat (met een punt) ten behoeve van uploaden in QGIS.
U	B Patentschuldigen	"Namen der patentschuldigen, en opgave van de firma, waaronder de handel, het beroep, bedrijf of de nering wordt gedreven."
V	N Geslacht	Als vrouw (V) gemarkeerd zijn personen die - in de bron weduwe of "vrouw van" worden genoemd, of met mans- én meisjesnaam zijn vermeld; - met de vrouwelijke vorm van hun beroep zijn geregistreerd; - aan voornamen of voorletters te herkennen zijn als vrouw. De rest is gemarkeerd als man (M).
W	N Burgerlijke staat	weduwe, gehuwd of blanco (=niet af te leiden uit de bron).
X	N Voornamen	Uitsplitsing van kolom U. In de jaren waarin de bron uitsluitend voorletters geeft is de transcriptie onzeker.
Y	N Tussenvoegsel	Uitsplitsing van kolom U. Afkortingen zijn aangevuld behalve "vd".
Z	N Achternaam	Uitsplitsing van kolom U. De transcriptie is deels gecontroleerd aan de hand van DTB-gegevens.
AA	N Toevoeging	Zoals "junior" of firmanaam. De toevoegingen "vrouw van" en "weduwe van" zijn genormaliseerd naar de mansnaam-kolommen.
AB	N Mans voornaam	Bij getrouwde vrouwen en weduwen de voornamen of voorletters van de (overleden) man, of "onvermeld" als de bron ze niet geeft.
AC	N Mans tussenvoegsel	Tussenvoegsel van de mansnaam.
AD	N Mans achternaam	Achternaam van de (overleden) echtgenoot, inclusief eventuele toevoeging.
AE	B omschrijving beroepen	"AANWIJZINGEN door de patentpligtigen gedaan, ten aanzien der door dezelve uitgeoefend wordende bedrijven enz., mitsgaders van de bijzonderheden tot dezelve betrekkelijk, en bij de wet als grondslagen der classificatie aangewezen."
AF	N1 Drankgerelateerde beroepen	Drankgerelateerde beroepen gespecificeerd naar soort verkrijgbare drank (voor zover vermeld in de bron). De niet-drankgerelateerde beroepen uit kolom AE zijn hier weggelaten.
AG	N2 Drankgerelateerd mannelijke vorm	Drankgerelateerde beroepen (kolom AF) in mannelijke vorm.
AH	N3 Drankgerelateerd resumé	Samenvatting van N2 tot bedrijfsvorm zónder specificatie naar dranksoort.
AI	B Beroepsnummers	"Aanwijzing van de doorlopende of statistieke nummers der bedrijven enz."
AJ	N1 Beroepsnummer drankgerelateerd	Het eerste drankgerelateerde beroepsnummer uit kolom AI; volgens de patent-systematiek is dit tevens het grootste in omvang binnen een gecombineerd bedrijf.
AK	N2 Beroepsnummer drankgerelateerd	Het tweede drankgerelateerde beroepsnummer uit kolom AI.

AL	B3 Vermelding in ander registerdeel	Andere beroepen van de patenthouder, zoals vermeld in hoofd- en kwartaalregisters van het betreffende jaar.
AM	B3 Beroepsnummer in ander registerdeel	Overige beroepen van de patenthouder, deels uit kolom AK, deels uit kolom AL.
AN	B Klassificatie zetter	"Classificatie van den controleur en zettters – klassen – zettters – klasse/tarief". Tariefklassen toegekend door de zettters van de Patentbelasting.
AO	N1 Klasse alcoholgerelateerd	Definitieve tariefklasse voor de alcohol-gerelateerde beroepen na correctie door de controleur.
AP	N2 Klasse alleen nummer	Belastingklasse zónder tabelletter.
AQ	N 1881 Drankvergunning	Uitsluitend van toepassing op patentjaar 1883/84: had de patenthouder een tapvergunning onder de Alcoholwet 1881? Bron = gemeentelijke publicatie van de vergunningaanvragen van dec. 1881 t/m mei in Leidse dagbladen. NB: Deze vergunningen staan op huisadres; de patenten lijken overwegend op werkadres te zijn uitgegeven).
AR	Opmerkingen	Opmerkingen van de bewerkers van de bron

Definities

Werkblad Dranklokalen

Beroeps-nummer	Beroep	Opmerking
342	herbergier	qq tapper en/of restaurateur
384	slijter sterke drank, wijnen, likeuren	
384	bierslijter	max. 2 vaten
385	tapper	incl. tappers van sociëteiten
385	bierhuishouder	
386	kroeghouder, na 1881 tapper/slijter van bieren	incl bierhuishouders (genormaliseerd als "tapper bier")
387	koffiehuishouder	qq tapper; na 1881 worden dit cafés
207a	inlandse kramer op kermis/markt	één kraamster in 1893 die met bier en cider in de tent van de stoomcarrousel stond (genormaliseerd als biertapster)

Werkblad Niet-dranklokalen

Beroeps-nummer	Beroep	Opmerking
123	brander	
124	bierbrouwer	
125	(kunst)azijnmaker	azijn was restproduct van brouwerij
189	vruchtennatfabrikant	bessenwijn stokende apothekers
191	likeurstoker	
191 rood	likeurstoker, distillateur	speciaal toegepast op bessenwijn stokende apothekers/drogisten
232	handelsagent	voor zover in drank
353	grossier in wijnen	het verschil met wijnkopers is nog niet duidelijk
364	commissionair	voor zover in drank
381	bitteraftrekker/elixirfabrikant	bessenwijn stokende apothekers
383	wijnkoper	wijnslijters vallen onder no. 384; wijnkopers waren tussenhandelaren, maar verkochten waarsch. ook aan particulieren
388	sociëteithouder	de sociëteithouder was altijd een bestuurslid; achter de tap stond een betaalde kracht met eigen tapperspatent
387	correctie bij twee niet als zodanig genummerde koffiehuishouders	
394	wafel/poffertjesbakker	enkel geval expliciet drankverkopend
233c	handelsreiziger	voor zover in drank

Verwantschap van beroepen

De Patentwet opende de mogelijkheid om Logement, Opentafel- en Slaapsteehouders en Restaurateurs te beschouwen als “verwant” aan tappers, kroeg-, bier- en koffiehuishouders. In dat geval was géén apart patent vereist voor het schenken en/of slijten van alcohol. De lokale colleges van zettters en controleur moesten beoordelen welke combinaties in hun gemeente zó vaak voorkwamen dat er van een logische verwantschap sprake was. Dat zal op het platteland heel anders hebben gelegen dan in de steden. Maar ook tussen steden onderling was verschil mogelijk in interpretatie van het begrip “verwantschap”. Als gevolg van beroepsprocedures werd overal een eigen, lokale jurisprudentie opgebouwd die ook nog eens mee bewoog met ontwikkelingen in de bedrijfsvoering van horeca-gelegenheden.

Een ouderwetse herberg had automatisch tapvergunning, een herberg zonder drank was niet denkbaar. Latere logementen konden in Leiden blijkbaar draaien zonder drank en maaltijden te verstrekken aan de gasten: sommige logementhouders hadden patent als tapper en restaurateur, anderen niet. Tegen het einde van de negentiende eeuw hadden de grote hoteliers aan de Breestraat géén losse vergunningen meer voor het houden van diners en recepties. Op hen was blijkbaar de verwantschapsregel van toepassing verklaard. In de database komen logementhouders en dergelijke alleen voor indien ze ook een drankgerelateerd patent hadden.

Meerdere beroepen per persoon

Om personen terug te vinden in de (digitale) bron dient het volgnummer in kolom F te worden gebruikt.

Mannen en Vrouwen

Met name in de jaren dat de voornamen niet voluit zijn geschreven zijn vrouwen lastig te herkennen.

Als vrouw zijn gemarkeerd personen die

- a. in de bron weduwe worden genoemd of “vrouw van”;
- b. patenthouders geregistreerd met de vrouwelijke vorm van hun beroep (hier kunnen mannen bij zijn die het patent aanvroegen voor hun vrouw);
- c. in de oudere patentregisters zijn initialen soms voorzien van de laatste letter van de voornaam, in superschrift: C. staat voor Cornelis, C^a voor Catharina. Deze tweede letters zijn opgenomen in de transcriptie, zodat vrouwen ook daaraan herkend kunnen worden.
- d. personen met een dubbele achternaam zonder streepje ertussen.

Alle andere personen zijn gemarkeerd als man.

NB: In de Tappersregisters komen veel aanhalingen voor van identieke beroepen (“idem, idem”). Dat is soms slordig gedaan: aan de naam te herkennen mannen hebben zo de vrouwelijke beroepsvorm gekregen en andersom. Dit kán betekenis hebben (een man die patent aanvraagt voor zijn vrouw?), maar dat is uit de bron niet af te leiden. Hierdoor kunnen kleine vertekeningen zijn ontstaan in de man/vrouw-verhouding.

Naamsvelden

Wanneer voornaam/voorletters niet zijn vermeld, is dat gecodeerd als “onvermeld”.

Het tussenvoegsel “vd” kan “van de”, “van der” of “van den” zijn; het is genormaliseerd naar “v.d.”; waar in de normalisatiekolom voluit “van de” staat, is in de bron het voorvoegsel volledig uitgeschreven.

In de normalisatie zijn voorletters mét punt, ook als dat niet in de bron staat.

De vermelding van weduwen en getrouwde vrouwen is niet vormvast. Soms is niet duidelijk wat de mans- en meisjesnamen zijn. De normalisatie hanteert:

J. Pieterse weduwe Jansen = J. Pieterse weduwe van Jansen

weduwe J. Pieterse Jansen = NN Jansen weduwe van J. Pieterse

J. Pieterse Jansen = J. Jansen vrouw van NN Pieterse

J. Pieterse geb. Jansen = J. Jansen vrouw van NN Pieterse

Weduwen zonder meisjesnaam verstoren de bruikbaarheid van de naamvelden. Zij zijn opgenomen met als voornaam “weduwe” en achternaam = mansnaam; de volledige mansnaam is opgenomen in de daartoe bestemde kolommen.

Beroepsnamen

In de normalisatie zijn alle beroepsnamen met hoofdletter en gelijkgetrokken door de jaren heen, Omschrijvingen van geserveerde of verkochte dranken zijn gelijkgetrokken.

Schenker = tapper; verkoper = slijter.

Wijkhuisnummer versus straathuisnummer

Van 1795 tot 1807 werden in Leiden de percelen aangeduid met de wijkletter en een doorlopend nummer binnen die wijk; daarna met een wijknummer (in Romeinse cijfers). In 1871 ging men over op huisnummering per straat, met een even en oneven zijde. In 1871 verscheen daar een concordantie op: *Huisnummer-boek van de gemeente Leiden. Naar de officiële bescheiden gedrukt* (uitg. De Breuk en Smits). Daar blijken storende zetfouten in te zitten, die in de dataset zo goed mogelijk zijn gecorrigeerd. Adressen die in de registers onvolledig of kennelijk onjuist waren, zijn handmatig gecorrigeerd/aangevuld vanuit DTB-gegevens en adresboekjes. De percelen die vóór 1871 waren afgebroken of erna zijn gebouwd, staan niet in het Huisnummerboek. Als gevolg daarvan hebben ze in de codering géén wijkhuisnummer, maar ze zijn wél in GIS gemapt op x- en y-coördinaten. Het aantal adressen dat onvindbaar is gebleven is gering (totaal 6 records).

De toevoeging “rood” of “r” na het huisnummer was voor een onbewoond deel van het hoofdperceel, zoals een koetshuis of pakhuis, mits dat een eigen ingang had. Die toegang lag vaak aan een andere straat, bv. een “zwart” woonhuis aan de Breestraat met een “rood” koetshuis aan de Langebrug. In 1871 kregen alle percelen per straat een eigen huisnummer; zelfstandige onderdelen van één perceel werden aangegeven met a-b-c. De aanduiding “boven” kwam ook voor, maar was niet officieel.

Beroepsnummer drankgerelateerd

De patentregisters (behalve de oudste) hebben een apart deel voor aanvullingen en zogenaamde “suppletie”. Dat betreft patenthouders die de belasting hebben voldaan in een andere gemeente, waar zij wonen of hun hoofdbedrijf uitoefenen. Wanneer hun Leidse bedrijf in een hogere klasse is aangeslagen, dienen ze in Leiden een toeslag te betalen. Deze personen zijn opgenomen in de database. Indien de beroepsnummers zijn vermeld waarover ze in Leiden géén belasting zijn verschuldigd, zijn die nummers tóch opgenomen in de N-kolommen.

Vermelding in ander registerdeel

In de database zijn uitsluitend alcoholgerelateerde beroepen opgenomen. Om een beeld te krijgen van de mogelijke combinaties met niet-alcoholgerelateerde beroepen zijn die erbij gezocht voor alle patenthouders die voorkomen in de aparte tappersregisters. De vindplaatsen van deze overige beroepen zijn niet bijgehouden. De alcoholgerelateerde patenten uit de rest van de registers zijn NIET voorzien van hun eventuele nevenberoepen. In 1820 bestond het tappersregister nog niet; daar staan alle beroepen van de patentplichtigen nog bij elkaar in het hoofdregister, op hetzelfde volgnummer.

Literatuur

Voor de structuur van de Patentregisters, de wetgeving en de regels zoals die van toepassing waren op afzonderlijke beroepen zie:

P.M.M. Klep, A. Lansink en W.F.M. Terwisscha van Scheltinga, *Broncommentaren II – De registers van patentplichtigen, 1805-1893*. 's-Gravenhage 1985.

J.C. de Potter, *Patentboek, bevattende de wetten van den 21en Mei 1819 (Stbl. 34); van den 6en April 1823 (Stbl. 14), en den 16en Junij 1832 (Stbl. 30); benevens een alphabetisch en beredenerend register op alle de beroepen, bedrijven enz., in die wetten voorkomende, enz.* Gorinchem 1842, met aanvulling 1843.